

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
Геолого-географічний факультет
Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства**

Практикум: Основи краєзнавчо-туристичної діяльності

Методичні вказівки для самостійної роботи студентів

Харків 2014

УДК 908 (075.8)
ББК26.89я73

*Розглянуто методичною комісією геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол №)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол №)*

К Скриль І.А., Кулешова Г.О. Практикум: Основи краєзнавчо-туристської діяльності: методичні вказівки для самостійної роботи студентів, що навчаються за спеціальністю: «Економічна та соціальна географія»– Харків, 2014 – 44 с.

Методичні вказівки розроблено для самостійної роботи студентів 2 курсу денного та заочного відділень з метою виконання ними робочої програми навчальної дисципліни «Практикум: Основи краєзнавчо-туристської діяльності», передбаченої навчальним планом підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст».

Методичні вказівки містять структуру курсу за темами змістовних модулів, Методичні рекомендації щодо вивчення окремих тем, словник основних термінів, завдання для практичних робіт, теми для самостійної роботи студентів, питання для самоконтролю, список основної і додаткової літератури, вимоги до оцінювання навчальних досягнень студентів.

УДК908 (075.8)
ББК 26.89я73

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2014

© Скриль І.А., Кулешова Г.О., 2014

ЗМІСТ

1. Загальні положення курсу	4
2. Структура та програма змістовних модулів	7
3. Тези лекцій	12
Лекція 1.Предмет і завдання курсу практикум: основи краєзнавчо-туристичної діяльності	12
Лекція 2. Підготовка та проведення туристсько-краєзнавчої експедиції	18
4. Термінологічний словник	28
5. Завдання для практичних робіт	30
6. Теми для самостійного опрацювання студентами	37
7. Питання для підсумкового модульного контролю	38
8. Список рекомендованої літератури	40
9. Вимоги до оцінювання навчальних досягнень студентів....	43
10. Список використаних джерел	44

1. Загальні положення курсу

Методичні вказівки розроблено для студентів денного та заочного відділень (2 курс), що навчаються за спеціальністю «Економічна та соціальна географія» для засвоєння програми дисципліни **«Практикум: Основи краєзнавчо-туристичної діяльності»**.

Дана дисципліна викладається у програмі професійної підготовки студентів і базується на теоретичних і практичних напрацюваннях багатьох географічних дисципліні тісно пов'язана з курсами «Практикум: Регіональна екскурсійна діяльність», «Рекреаційна географія з основами екскурсознавства» тощо. Дана дисципліна містить 1,5 кредитів, загальна кількість годин – 54, з яких лекцій – 4 години, практичних занять – 12 годин та самостійної роботи студентів – 38 годин на денному відділенні, та, відповідно, 8, 2, 44 – на заочному відділенні.

Необхідність вивчення даної дисципліни продиктована важливістю різноманітних аспектів і принципів всебічного комплексного вивчення певної території за різними джерелами та на основі безпосередніх спостережень. Краєзнавство як синтетична галузь знань з комплексного дослідження краю послідовно вибудовує теоретико-методологічні принципи досліджень, розширює джерельну базу, зміцнює зв'язок з суміжними науковими дисциплінами. Воно володіє методологічною, світоглядною, гуманістичною і прикладною функціями і має можливість об'єднати активні кола громадськості у широко розгалужений рух по дослідженню і популяризації різних сторін життя краю. Туристське краєзнавство визначають як дослідження взаємозв'язків природничих і соціальних явищ рідного краю з науковою, навчальною, виховною метою, яке здійснюється засобами туризму; вивчення історії, географії, промисловості, сільського господарства, етнографії, геології, археології, культури з метою організації туристично-екскурсійної діяльності серед населення. Для широкого розвитку туризму та краєзнавства потрібна певна концентрація об'єктів, серед яких можна виділити пам'ятки археології, культову і цивільну архітектуру, ландшафтну архітектуру, малі і великі історичні міста, сільські поселення, технічні комплекси і споруди, музеї, театри, народні промисли і ремесла, тому краєзнавство послуговується даними комплексу перш за все географічних наук, а також історичних дисциплін, архітектури і містобудування, музеєзнавства, народознавства, культурології та інших.

Мета курсу - обґрунтування й розкриття (особливо у взаємозв'язках і взаємозалежностях) усієї сукупності особливостей, зосереджених на певній території і дати, таким чином, комплексну генетичну картину життя цієї території в природно-історичному і соціально-економічному планах, вивчення теоретичних та методичних основ краєзнавчо-туристичної діяльності, дати знання, уміння і практичні навички здобуття знань про рідний край, про джерела цих знань, способи їх використання, форми організації краєзнавчо-туристичної діяльності учнів.

Завдання:

- розкриття понятійно-термінологічного апарату туризму та краєзнавства, змісту туристичної та краєзнавчої діяльності,
- упорядкування знань студентів про організаційні форми і основні напрями шкільної краєзнавчо-туристичної роботи,
- ознайомлення з методикою організації всеукраїнських та регіональних рухів, експедицій, акцій як засобу організації краєзнавчо-туристичної діяльності,
- посилення теоретичних та практичних знань студентів з музеєзнавства та пам'яткоохоронної діяльності, розглянути організаційно-інституційні засади розвитку краєзнавчо-туристичної діяльності в Україні.

Компетенції, якими мають оволодіти студенти:

знати:

- основні поняття і терміни туризму та краєзнавства;
- зміст і особливості організаційних форм і основних напрямів краєзнавчо-туристичної діяльності;
- необхідні передумови розвитку туризму і краєзнавства в Україні;
- основні етапи розвитку туризму та краєзнавства в регіоні; форми і методи організації туристично-краєзнавчої діяльності;
- форми і методи організації краєзнавчо-туристичної діяльності у навчальному закладі, яка реалізується за рахунок навчально-пізнавальної, пошуково-дослідницької та практичної діяльності учнів;
- порядок підготовки та проведення краєзнавчих експедицій, узагальнення їх результатів;

вміти:

- володіти теорією краєзнавчо-туристичної діяльності та застосовувати її в практичній

діяльності;

- формувати практичні навички збору, упорядкування і використання краєзнавчих матеріалів;
- працювати з джерелами краєзнавчої інформації;
- застосовувати методичні прийоми проведення краєзнавчих експедицій;
- вільно володіти оптимальним понятійним апаратом курсу, набором форм і методів організації туристсько-краєзнавчої роботи у навчальному закладі, використовувати їх у майбутній практичній діяльності.

2. Структура та програма навчальної дисципліни

Назви модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усьо го	у тому числі					Усьо го	у тому числі				
		л	п	се м	ін д	с р		л	п	се м	ін д	с р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1. Краєзнавство як складова географічної науки												
Тема 1. Предмет і завдання спецкурсу «Основи краєзнавчо-туристичної діяльності»	6		6				4	2	2			
Тема 2. Розвиток краєзнавства в Україні: минуле і сучасність	6		6				2		2			
Тема 3. . Підготовка і проведення краєзнавчої експедиції	6		6				2		2			
Тема 4. Пам'ятко-охоронна діяльність	6		6				2		2			
Разом за модулем 1	24		24				10	2	8			
Модуль 2. Методика краєзнавчо-туристичної роботи з учнівською молоддю												
Тема 1. Всеукраїнські та регіональні рухи, експедиції як засіб організації шкільного краєзнавства	6		6				4	2	2			

Тема 2. Методика підготовки учнівських дослідницьких робіт з краєзнавства	6		6				2		2			
Тема 3. Туризм як складова краєзнавчої діяльності	6		6				2		2			
Тема 4. Краєзнавчо- туристичні ресурси Харківщини	6		6				2		2			
Разом за модулем 2	24		2 4				10	2	8			
Усього годин	48		4 8				20	4	1 6			
Індивідуальне науково- дослідне завдання												
Усього годин	48		4 8				20	4	1 6			

Програма навчальної дисципліни

Модуль1.Краєзнавство як синтетична галузь знань з комплексного дослідження краю.

Тема 1. Предмет і завдання спецкурсу «Практикум: Основи краєзнавчо-туристичної діяльності».

Предмет, мета і завдання курсу. Предмет курсу – організаційна і методична краєзнавчо-туристська діяльність майбутнього учителя у навчальному закладі. Мета і завдання. Зміст курсу. Функції краєзнавчо-туристської діяльності, принципи і методи організації. Джерела краєзнавчих знань. Порядок вивчення курсу. Теоретичні засади краєзнавства. З історії виникнення і формування поняття. Край, регіон, територія, історичний час, історичний факт як фундаментальні поняття курсу. Концепція географічного краєзнавства Дубняка. Поділ краєзнавства за змістом та організаційними формами. Частовживані терміни. Рідний край як об'єкт краєзнавчо-туристської діяльності. Літописні згадки про край, перша згадка і походження назв «Харків», «Слобожанщина». Історія заселення краю. Перші фортеці. Адміністративний поділ у 17ст.

Тема 2. Розвиток туризму і краєзнавства в Україні: минуле та сучасність.

Коріння і традиції дослідження рідної землі у часи Київської Русі. Вагомий внесок у розвиток краєзнавства Т. Шевченка, Г. Сковороди, І. Франка, М. Драгоманова, П. Куліша, М. Костомарова, О. Левицького, М. Максимовича, В. Пасека, О. Лазаревського, П. Єфименко, М. Аркас, М. Грушевського, Д. Яворницького, П. Чубинського, Д. Багалія та інших. Діяльність товариств вивчення рідного краю у Києва, Львові, Одесі, Волині, Поділлі. Активізація краєзнавчої діяльності у 20-і роки минулого століття, створення аматорських осередків дослідників історичних і природних скарбів рідного краю. Установчі збори Харківського краєзнавчого осередку 28 січня 1923 року з метою об'єднання всіх українських краєзнавців. Перша всеукраїнська конференція з краєзнавства у Харкові (травень 1925 року). Створення Українського комітету краєзнавства (УКК) на чолі з Матвієм Яворським. Вихід всеукраїнського журналу «Краєзнавство». Переслідування та розпуск краєзнавчих осередків у 30-ті роки. Відродження краєзнавчого руху у післявоєнні роки. Розквіт краєзнавства у 60-70-х роках. Видання багатотомної «Історії міст і сіл України». Перший Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд 27 березня 1990 року у Києві, створення Всеукраїнської Спілки краєзнавців. Мета і завдання Спілки. Краєзнавча діяльність академіка П. Т. Тронька. Краєзнавчий рух у незалежній Україні. Організаційні форми та основні напрями краєзнавчо-туристської діяльності з учнівською молоддю.

Тема 3.Пам'ятко-охоронна діяльність.

З історії пам'ятко-охоронного руху України. Руйнація пам'ятників історії і культури в роки воєн і революцій. Діяльність українського уряду у 1917-1920 рр. по охороні культурної спадщини. Кампанія з вилучення музейних та церковних цінностей 1922 року та її наслідки. Українське товариство охорони пам'яток історії і культури. Законодавство України з питань охорони культурної спадщини. Позитивні процеси і негативні прояви в галузі охорони пам'яток історії і культури в добу незалежності України. Конституція України, Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000). Основні терміни, типи і види об'єктів культурної спадщини. Основні напрями, форми і методи використання пам'яток історії культури в навчально-виховній роботі з учнівською молоддю. Вивчення історичних подій, увічнених пам'ятниками, поширення цих знань серед учнів. Екскурсії до пам'ятників. Зустрічі з учасниками і свідками історичних подій.

Тема 4. Туризм та краєзнавство як складові краєзнавчо-туристичної діяльності.

Туризм як праяв і чинник глобалізації сучасного світу: виклики і можливості для регіонального розвитку. вплив туризму на соціально-економічний розвиток регіону. Види туризму, їх особливості. Законодавство України з питань туризму. Історія туризму в Україні. Історія та культура як джерело конкурентних переваг та складова туристичного іміджу регіону. Краєзнавчий туризм як фактор збереження локальної культури. Краєзнавчий туризм як суспільне явище, що спрямоване на вивчення та збереження локальної культури рідного краю через призму її туристичної самобутності. роль краєзнавчого туризму у збереженні національно-культурної ідентичності. Риси сучасної Слобожанської ідентичності. Історичний шлях та періоди розвитку краєзнавчого туризму. Туристичне спорядження.

Модуль 2. Методика краєзнавчо-туристичної роботи з учнівською молоддю

Тема 5. Всеукраїнські та регіональні рухи, експедиції як засіб організації шкільного краєзнавства.

Рух учнівської молоді України за збереження традицій. Звичаїв, обрядів народу «Моя Земля – Земля моїх батьків». Історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України». Всеукраїнська експедиція учнівської і студентської молоді «Моя Батьківщина - Україна», Всеукраїнська туристсько-краєзнавча експедиція з активними способами пересування «Мій рідний край». Мета, завдання. основні напрями. Регіональні експедиції та акції. Педагогічна підтримка участі школярів у всеукраїнських та регіональних експедиціях та акціях.

Тема 6. Підготовка і проведення краєзнавчої експедиції.

Експедиція – одна з важливих форм збору краєзнавчого матеріалу, пізнання рідного краю. Туристський похід, екскурсія, експедиція - спільне і відмінне. Підготовчий період. Гурток - ефективна форма науково-теоретичної, матеріально-технічної, організаційної роботи підготовки експедиції. Теоретичні і практичні складові його роботи. Польова робота. Розпорядок дня. Ведення індивідуальних польових щоденників. Маршрутний лист. Роль інструктажу. Дотримання правил безпеки. Методи вивчення краєзнавчого об'єкта - спостереження, опитування. порядок збору матеріалів. Камеральна обробка зібраних матеріалів як завершальний етап експедиції. Підготовка звіту у формі доповіді, спогадів, детального опису предметів матеріальної культури, створення їх колекції, облаштування виставки, музейної експозиції. Підготовка і проведення науково-краєзнавчої конференції.

Тема 7. Методика підготовки учнівських дослідницьких робіт з краєзнавства.

Теоретико-методичні аспекти процесу наукового дослідження. Види та етапи наукового дослідження, його письмове оформлення. Вибір теми. актуальність. Новизна. Практичне значення. Об'єкт. предмет дослідження. Мета і завдання дослідження. Способи фіксації змісту джерел. Тези, анотування, план, конспект, цитата. Види учнівських письмових робіт: повідомлення, реферат, стаття, доповідь, науковий звіт. Порядок їх підготовки, вимоги до текстів. Учнівська конкурсна науково-дослідницька робота, її написання і захист. Мала академія наук України. Структура конкурсної роботи, вимоги до оформлення списку використаних джерел, посилання. Конкурс - захист - підсумковий етап роботи.

Тема 8. Ресурсне забезпечення, сучасний стан та перспективи регіонального розвитку туризму та краєзнавства В Харківській області.

Природні туристичні ресурси. Демографічний потенціал регіону в контексті розвитку туризму. Інфраструктура туризму. інноваційні можливості історико-культурного туризму в Харківській області. Об'єкти туризму: археологічні, історичні, природні, місця. пов'язані з життям та діяльністю видатних осіб. Об'єкти релігійного туризму як маркери туристичної привабливості міста Харкова. Екскурсійні маршрути Харківщини. Особливості вивчення назв географічних об'єктів. Етнографічні, історичні, географічні, геологічні. Археологічні особливості рідного краю. Обґрунтування перспектив розвитку туризму та краєзнавства в Харківському регіоні.

3. Тези лекцій

Лекція 1.

Тема: ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ КУРСУ ПРАКТИКУМ: ОСНОВИ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Предмет, мета і завдання курсу.
2. Теоретичні засади краєзнавчо-туристичної діяльності.
3. Історія краю як об'єкт краєзнавчої діяльності.

Розглянемо окремі теоретичні положення, деякі загальні засади краєзнавства. Як відомо, теорія в ієрархії складових процесу пізнання займає одне з провідних місць, є найвищою формою наукового мислення, спрямованою на пояснення фактів, їх сутнісних зв'язків, ознак, в результаті чого формулюються певні узагальнені знання - положення, категорії, поняття. Звернемось у першу чергу до тих, які є ключовими, опорними в процесі осягнення цього курсу.

У краєзнавстві важливе місце посідає ключове, базове, терміноутворююче поняття „край”. Історико-просторові уявлення про край, його межі, розмір на різних етапах історії залежали не тільки від природно-географічних, а й адміністративно-територіальних, політико-економічних та інших обставин, які суттєво впливали на формування і становлення цього поняття. Фундатор краєзнавчого вивчення історії України професор В.Б. Антонович і його учні відштовхувались від поняття „земля”, а напрям дослідження називали „земельним”. Д.І. Багалій виходив з поняття „область”, називаючи метод дослідження „обласницьким”. М.С. Грушевський називав території вивчення „районами”, а метод - „порайонним дослідженням”. Але в кожному з цих напрямків краєзнавчого дослідження проглядався край як таксономічна одиниця, де місце, простір, територія відіграють провідне значення.

Поняття „край” використовується в широкому та вузькому значенні. У широкому означає велику територію, цілу адміністративно-територіальну одиницю, яка має в своєму складі автономну область або округ. У вузькому значенні край означає порівняно невелику територію, об'єкт, який можна піддати глибокому комплексному вивченню. „Великий тлумачний словник сучасної української мови” на 170 тис. лексичних одиниць дає кілька визначень цього поняття і в тому числі й таке: „Край - місцевість, область, район і т. п., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона”. При цьому не фіксує ні розміру, не дає якихось інших критеріїв. Здебільшого історики-краєзнавці оперують поняттям „край” в значенні території, яка підлягає комплексному вивченню, відрізняючи її від „країв” - великих адміністративно-територіальних одиниць, які функціонують, скажімо, у Російській Федерації.

Останнім часом у деяких краєзнавчих теоретико-методологічних працях з'явилася нова таксономічна одиниця: об'єкт краєзнавчого вивчення „історико-географічний регіон”, який вирізняється ознаками своєрідності історичного розвитку, духовної і матеріальної культури, умов проживання. Поняття регіону, яке просторово охоплює спектр величин від локального до континентального, характеризується такою ж розмитістю. Взяти хоча б таке трактування: регіон - „створена силами внутрішнього тяжіння територія, яка є однорідною з погляду певних визначальних критеріїв і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій”. Серед критеріїв домінують економічні, соціальні, етнографічні, історичні. Таку ж територіальну невизначеність поняття „регіон” знаходимо у тому ж „Великому тлумачному словникові сучасної української мови”: „Регіон-певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.)”. Отже, поняття „краю” і „регіону” здебільшого співпадають, означаючи певну територію, що вивчається, хоча регіон має нерідко більший просторовий обшир, що виходить за межі історико-етнографічних територій, а інколи - й держави. Тому вживаються поняття макро- і мікрорегіону. Під першим розуміється територіальна одиниця, скажімо, рівна Правобережній Україні, під другим - менший таксонім, рівний сучасному адміністративно-територіальному району. Крім того часто поняття „край” має емоційне забарвлення, яке виявляється в додаванні до терміна слів „наш”, „рідний”, означаючи територію безпосереднього проживання, свого роду „батьківщину” - землю дідів, батьків, яка стала близькою, рідною. У межах сучасної України виділяють п'ять історико-географічних регіонів - Правобережна Україна, Західна Україна, Лівобережна Україна, Слобідська Україна і Південна Україна, а в рамках Правобережної України - історико-географічні землі Київщина, Волинь, Поділля.

У краєзнавстві часто використовується термін „**територія**”, під яким розуміється простір землі, внутрішніх і прибережних вод, повітряний простір над ними з певними кордонами, скажімо, території Поділля, Волині, Київщини, які в різні часи мали різні межі, пов'язані як з експансією сусідів, так і адміністративно-територіальними реорганізаціями. Як уже зазначалося, поняття „край” є базовим. Слово „край” лягло в основу термінів „краєзнавство”, „краєзнавчий рух”, „історичне краєзнавство”, „історико-краєзнавчі дослідження”, „історико-регіональні дослідження” та інші.

Пріоритет введення в обіг поняття «краєзнавство» належить І.Я. Франку. У статті „Галицьке краєзнавство” (1892)⁸ він дав йому обґрунтування й пророкував зростаючу роль краєзнавства в освіті й патріотичному вихованні народних мас. Однак шлях до утвердження й конституювання терміна був тривалим. У роки національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. в Українській Народній Республіці, Українській державі функціонував термін «батьківщинознавство» як в усних виступах поборника краєзнавчого підходу до постановки освіти в Україні І.М. Стешенка, так і в різних нормативних документах. З приходом радянської влади термін «краєзнавство» ліг в основу назв різних структур - державних і громадських, що займалися вивченням певних територій, зокрема - Центрального бюро краєзнавства, яке постало в РСФРР у грудні 1921 р.. Центрального бюро краєзнавства БСРР (1924), Українського комітету краєзнавства (1925).

Краєзнавчий рух, події і явища, що справили помітний вплив на його розвиток, розглядаються не тільки в просторових, а й у часових вимірах. Категорія **історичного часу** визначає логічну послідовність і тривалість подій, явищ історико-краєзнавчого процесу. Організатор шкільного краєзнавства щоразу має справу з такими складовими історичного часу, як ера - великий проміжок часу, що має загальновизнану точку відліку - дату народження Ісуса Христа, стосовно якої в певній послідовності розташовуються факти, події і явища; **період** - відрізок історичного часу, частина епохи або ери; **етап** - частина історичного періоду. Краєзнавець спрямовує свої зусилля на пошук фактів, відтворення історичних подій, явищ. Адже основою будь-якого краєзнавчого дослідження є факт, який має різне місце в історичному процесі, може впливати і не впливати на нього, впливати в більшій чи меншій мірі. Звідси витікає визначення цих важливих понять. Якщо **історичний факт** - це джерело, подія, явище історичного процесу, то історична **подія** визначається як частина історичного процесу, що має важливе значення для його розвитку, а **явище** - як факт, подія, що має значний вплив на історичний процес, може привести до значних змін. Таким явищем для краєзнавчого руху став установчий краєзнавчий з'їзд 1990 р., який привів до відродження краєзнавчої спілки, структурування краєзнавчого руху в межах усієї України, до його активізації й реорганізації 2008 р. Всеукраїнської спілки краєзнавців у Національну спілку краєзнавців України - організацію професіоналів, дослідників певних територій України.

На основі розуміння суті розглянутих термінів повернемося до головного поняття - „**краєзнавство**”. Шлях від декларування терміна І.Я. Франком до його змістового наповнення був надто довгим і складним. Оскільки краєзнавство виявилось міждисциплінарною галуззю знань про певну місцевість, то представники різних наук по-своєму визначали його об'єктно-предметну сферу, покладаючи в основу то одні, то інші критерії. З утвердженням концепції радянського краєзнавства, теоретично обґрунтованої у виступах, резолюціях і ухвалах I Всеукраїнської краєзнавчої конференції (Харків, травень 1925 р.), об'єктом краєзнавчого вивчення визначалися природні ресурси, продуктивні сили, вістря завдань спрямовувалося в бік підтримки політики нової влади. У 20-і роки у визначення предмета й в теоретичне обґрунтування поняття „краєзнавство” зробили значний внесок М. Анциферов, С. Архангельський, С. Бахрушин, А. Большаков. І. Гревс, М. Муратов, В. Семенов-Тянь-Шанський, пізніше - Ю. Саушкін, К. Строев, І. Юн'єв. Після тотальних репресій і занепаду краєзнавства аж у 60-х роках продовжилося теоретичне осмислення суті поняття. Превалювала думка про краєзнавство як комплекс наукових дисциплін, всебічне вивчення певної території. 1980 р. „Українська радянська енциклопедія” зафіксувала таке визначення: „Краєзнавство - всебічне вивчення частини країни (області, району, міста тощо) переважно місцевим населенням”, зводячи його роль до аматорства, провінціалізму, до занять „переважно місцевого населення”. Це визначення відображувало тогочасний рівень теоретичного осмислення краєзнавчого процесу, що відроджувався і набирал сили. І в сучасних авторів немає єдності у визначенні „краєзнавства”. Це і „метод дослідження”, „дидактичний принцип”, „метод навчання і виховання” і „громадський рух”, „могутній науковий рух”. Академік НАН України П.Т. Тронько визначив краєзнавство як „наукове дослідження і науково-громадський рух, спрямовані на отримання комплексних знань, їх поширення з метою збереження історико-культурної спадщини, формування національної свідомості”. Власне, краєзнавство визнається як галузь знань, комплексне дослідження певної території.

Все більше науковців відзначають у сучасному краєзнавстві ознаки, які виокремлюють його з царини громадського руху, утверджують в статусі „наукового”. Н.І. Мельник відзначає: „На початку 90-х рр. ХХст. розпочався новий етап розвитку національного краєзнавства, а саме становлення наукового краєзнавства, яке переросло рамки виключно громадського руху і претендує на ставлення до себе як до науки, вимагає розробки теорії краєзнавства, його методичних засад та наукового статусу”. На користь такої позиції свідчать факти зростання кількості дисертацій - 20 кандидатських і 6 докторських - на краєзнавчу тематику, з питань історії і теорії краєзнавства, активна підтримка краєзнавчих досліджень Інститутом історії України НАН України, інтеграція зусиль академічної і вузівської науки в дослідженні певних територій, створення Центрів вивчення Поділля, Середнього Подніпров'я тощо. Цю позицію поділяє ряд провідних істориків, краєзнавців. С.З. Заремба підкреслював, що краєзнавство, як галузь знання, має право на існування в ряду основних, фундаментальних дисциплін. Г.В. Бондаренко вважає, що краєзнавство активно виробляє свій понятійно-категоріальний апарат, методiku досліджень, він і сам робить значний внесок у їх розробку й обґрунтування¹⁵. Серед спеціальних історичних дисциплін історичне краєзнавство займає провідні позиції щодо кількості як дослідників, так і опублікованих праць. У його еволюції проглядається рух від „методу”, „принципу”, „сукупності знань” - до статусу фундаментальної спеціальної історичної дисципліни, наукової галузі зі своєю об'єктно-предметною сферою, завданнями, категоріально-понятійним апаратом, методикою. На користь такої позиції свідчить факт надання Кабінетом Міністрів України постановою від 16 жовтня 2008 р. № 908 колишній Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу національної й реорганізацію її на підставі ст. 7 Закону України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” в творчу професійну організацію під назвою „Національна спілка краєзнавців України”.

Краєзнавство як галузь людської діяльності має внутрішню структуру - певну кількість складових з характерними зв'язками між ними. Поділ краєзнавства на **види** відбувається здебільшого за двома ознаками - змістом і формою організації. **За змістом** краєзнавство ділиться на географічне, історичне, літературне, мистецтвознавче, культурологічне, економічне, археологічне, етнографічне, генеалогічне, природниче і т.д. **За формою** організації краєзнавчої діяльності - на державне, громадське, шкільне.

Державне краєзнавство - це діяльність органів місцевого самоврядування, управління, наукових установ та організацій, вищих навчальних закладів, музеїв, архівів, бібліотек по комплексному вивченню певної території. **Громадське** — охоплює участь гуртків, товариств, спілок, асоціацій, агенцій й окремих дослідників у вивченні краю. Виокремлення **шкільного** краєзнавства в окремий вид небезпідставне - краєзнавство в школі має свій рівень досліджень, систему координації, в його орбіту втягнуто наймасовішу аудиторію, учителі (та й учні) не раз брали активну участь у всеукраїнських краєзнавчих проектах, демонструючи при цьому непогані результати.

Лекція 2.

Тема: ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ

План

1. Експедиція - одна з найважливіших форм збору краєзнавчого матеріалу, пізнання рідного краю.
2. Підготовчий період.
3. Польова робота.
4. Камеральна обробка зібраних матеріалів.

2.1. Експедиція - одна з найважливіших форм збору краєзнавчого матеріалу, пізнання рідного краю

Серед форм позакласної, позашкільної краєзнавчої роботи екскурсія, туристсько-краєзнавчий похід, експедиція займають одне з провідних місць: це час прекрасного спілкування з природою, пам'ятками історії і культури, людьми - творцями, учасниками або свідками історичних подій, носіями історичних, етнографічних, фольклорних, топонімічних знань. Шкільний туризм немислимий без краєзнавства, як і краєзнавство - без організації турпоходу, екскурсії, експедиції. Що означають ці поняття? Чим різняться? Яку з форм варто обирати?

Туристський похід - це проходження групою туристів маршруту з метою виконання спортивно-туристських нормативів, пізнання, всебічного розвитку, змістовного відпочинку, виконання краєзнавчої та суспільно корисної праці. Туристські походи проводяться з таких видів туризму: пішого, лижного, гірського, водного, велосипедного, спелео, авто-мото. Можливе комбінування цих видів походів, а також використання різних засобів пересування. Турпоходи в залежності від протяжності (км), тривалості (дні) і складності поділяються на походи 1-У категорій складності і не категорійні (I—III ступеня складності) та інші.

Екскурсія (туристсько-екскурсійна поїздка) - це групове відвідання одного чи декількох екскурсійних об'єктів (географічних, геологічних, історичних, народногосподарських і т.д.) з навчально-пізнавальною, виховною та оздоровчою метою.

Експедиція - це вивчення групою туристів з певною метою маршруту, території, полігону, одного чи декількох об'єктів з використанням будь-яких засобів пересування. Залежно від мети та напрямку роботи експедиції можуть бути спортивні, наукові, краєзнавчі тощо. Отже експедиція, поєднуючи характерні риси і туристського походу, і екскурсії, відрізняється від них суто вираженим науково-дослідницьким характером.

Отже туристські походи, експедиції, екскурсії (подорожі) проводяться, як правило, під час канікул, здійснюються групами учнів з певною метою за заздалегідь розробленим маршрутом. Будь-яка з цих форм краєзнавства здійснюється в три етапи: підготовчий, польовий, підсумковий.

2.2. Підготовчий період

Для успішного здійснення експедиції велике значення має старання підготовка. Підготовка здійснюється в трьох напрямках:

- науково-теоретичному;
- матеріально-технічному;
- організаційному.

Навчальну роботу найкраще організовувати **через гурток**. Це дає, по-перше, систематичну науково-практичну підготовку, а по-друге, - відсіває попутників, залишаючи в колективі майбутньої експедиції стійких, дисциплінованих і добре підготовлених учнів. Робоча програма навчально-тренувальних занять гуртка у загальноосвітніх школах включає 68 годин - по дві години на тиждень, у тому числі - 34 теоретичних і 34 - практичних, у позашкільних навчальних закладах - 216 год.

Туристсько-краєзнавчі експедиції можуть бути тематичними або комплексними. У залежності від цього формується й план гурткових занять. Якщо обирається вивчення етнографії краю, то теоретична частина гурткових занять може включати такі теми: „Теорія, походження та етнічний розвиток українців” - 4 год.; „Етнічне районування України” - 2; „Підсобні промисли і ремесла українців” - 4; „Художні ремесла” - 6; „Долікарська допомога в експедиційному маршруті” - 2; „Підготовка та проведення прогулянок і походів у вихідні дні” - 2; „Підготовка експедиційного спорядження для подорожі та експедиції” - 10; „Безпека руху експедиції” - 4 год. Всього - 34 години. У календарному плані передбачається практична підготовка обсягом 34 години, у т.ч.: „Експедиційний побут” - 10 год., „Фізично-тренувальні заняття” — 20 год., „Заготівля продуктів, комплектування медичної аптечки, ремонтного знаряддя” - 4 год.

Гуртківці дізнаються, що найбільш поширеними способами польових досліджень є:

- опитування - звернення до однієї чи кількох осіб із зарання підготовленими запитаннями для збору відомостей про що-не-будь, кого-небудь;
- експеримент - співучасть дослідника в сімейному чи загальному для населеного пункту святі, обряді тощо;
- спостереження - детальне розглядання, стеження, вивчення і фіксування всього комплексу етнічних особливостей подій і явищ культури, побуту.

Звертається увага на те, що в результаті польових досліджень виявляються і вивчаються як матеріальні, так і духовні джерела знань:

- матеріальні - знаряддя праці, житло, їжа, одяг, інвентар, інші об'єкти матеріальної культури, зафіксовані в малюнках і фотографіях;
- духовні - традиції, обряди, вірування, фольклор.

Під час тренувальних практичних занять діти вчаться виконувати різні види робіт. У ході практичних занять учитель - керівник майбутньої експедиції вчить учнів складати пам'ятку для опитування інформатора, носія знань, записувати спогади у „Зошиті запису спогадів, розповідей”, вести індивідуальний щоденник, фіксувати знайдені предмети в зошиті „Польовий опис”, а спогади - заповнювати груповий „Польовий щоденник” тощо. Названі експедиційні документи на першій сторінці відображають: назву експедиції, її належність до конкретної школи чи позашкільного закладу; тему роботи; маршрут експедиції і строки її проведення; склад експедиційної групи; дані про керівників експедиції та відповідальних за ведення вказаних документів (щоденник бажано вести керівнику експедиції, польовий опис - заступнику).

„Польовий опис” - це зошит, в якому фіксується кожен знайдений предмет за схемою: №№ п/п; назва предмета; його призначення і спосіб вжитку; короткий опис предмета; місце і дата придбання;

прізвище, ім'я, по батькові власника предмета і як він йому дістався. За цими даними згодом складається музейний паспорт предмета.

„Польовий щоденник“ у хронологічній послідовності відображує хід експедиції, пошуку, виявлення предметів, документів. Варто в підготовчий період провести **кілька практикумів** у класі, бібліотеці, музеї чи архіві. Навчитися працювати з каталогами, довідниками, бібліографічними покажчиками, знаходити необхідну літературу, робити виписки, цитати, посилання, складати бібліографію по темі. Учні мають отримати навички роботи в архіві - пошуку й фіксування документальних джерел. У музеї - навички паспортизації пам'ятки, ведення обліку тощо.

Дуже важливо підготувати **карту району експедиції**. Це може бути оглядова карта в масштабі 1:200000 (один см = 2 км). На ній наноситься маршрут. Потім збільшена основа (сам фрагмент маршруту) переноситься на окремий аркуш, з якого можна зробити кальку для кожного учасника експедиції. Прокладаючи маршрут (лінію руху) на карті, зазначають етнографічні пункти, час експедиційного обстеження полігону, місця дислокації табору, відпочинку, контрольні строки проходження маршруту. Формування складу експедиції (чоловік 15) відбувається за рахунок гуртківців, що витримали курс теоретичного і практичного навчання, фізично здорових дітей віком від 12 років.

Адміністрація школи, керівник експедиції в період підготовки здійснюють чимало організаційних заходів. Директор школи видає наказ про проведення експедиції, ним призначає керівника та його заступника, затверджує персональний склад учасників, видає керівникові необхідні документи (наказ, маршрутний лист, посвідчення про відрядження), контролює проходження групою відповідних пунктів, дотримання контрольних, визначає обов'язки і права керівника, проводить інструктаж під розписку, чітко визначає обов'язки і права члена експедиції, правила безпеки. А по закінченні заслуховує на педраді інформацію про наслідки експедиції, затверджує фінансовий звіт, приймає звіт керівника експедиції, іншу документацію, знайдені предмети.

Керівник експедиції зобов'язаний при підготовці до подорожі ознайомити учасників експедиції з „Правилами проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України“, зокрема - обов'язками і правами учасника подорожі; організувати всебічну підготовку учасників експедиції, перевірити наявність у кожного необхідних знань та навичок; ознайомити з районом подорожі по звітах попередніх експедицій, якщо такі проводились; підготувати картографічний матеріал, розробити план та графік подорожі, визначити контрольні пункти і термін проходження маршруту, заходи з техніки безпеки, ознайомити з ними учнів; розробити план дослідницької краєзнавчої роботи та інших заходів; організувати підбір і підготовку необхідного спорядження, продуктів харчування, медикаментів; провести збори батьків, учнів - учасників експедиції; провести інструктаж учасників експедиції з техніки безпеки її проведення під розписку в зошиті інструктажу; виконати інші підготовчі дії. А під час проведення експедиції: дотримуватись затвердженого маршруту і плану роботи; регулярно інформувати керівництво закладу про проходження маршруту, хід експедиції; не допускати розділення групи, відставання від групи, від'їзду окремих членів групи без супроводу дорослих; у разі нещасних випадків повідомити керівника закладу і вжити необхідних заходів для надання допомоги потерпілим. Пам'ятати: керівник та його заступник несуть відповідно до чинного законодавства відповідальність за життя, здоров'я учнів та безпеку проведення подорожі.

Важливе місце займає матеріально-технічна підготовка групи, у ході якої визначається й готується колективне спорядження на всю групу - 25 складових - від наметів „Турист“ (4 шт. на 15 чол.), ремонтного набору (20 одиниць), медичної аптечки (близько 30 одиниць) та інше. Все це за списком роздається членам групи. Готується й особисте спорядження (рюкзак, спальний мішок, ковдра, ложка, миска, кружка, ніж, зошит, блокнот, олівці, ручка і ін.). За певними нормами заготовляються продукти, упаковуються і теж роздаються членам групи. Проводяться практичні заняття по розбивці табору, встановленню наметів тощо. На підготовку йде навчальний рік. Робота будується так, щоб від заняття до заняття посилювався інтерес, гуртувався колектив однодумців, у школярів формувалися необхідні для подорожі інтелектуальні, моральні, фізичні і вольові дані.

Отже результат експедиції залежить від рівня підготовки до неї. І, насамперед, - від науково-теоретичного осягнення мети, завдань, змісту, форм і методів експедиційного дослідження, власне - глибокого вивчення суті проблеми, що досліджується. На цьому етапі важливо вирішити питання матеріально-технічного забезпечення - створення бази побуту, медичної допомоги, харчування, проживання тощо. А також виконати цикл організаційних дій: підготувати нормативно-розпорядчу та облікову документацію, розподілити обов'язки, визначити права і обов'язки учасників, провести інструктаж тощо.

2.3. Польова робота

Вихід експедиції на маршрут-довгоочікувана й щаслива подія й житті її членів. Проведення експедиції потребує чергування видів діяльності із змістовним відпочинком, що забезпечує внутрішній розпорядок. Важливо, аби кожен член експедиції, окремі групи дослідників мали конкретні завдання, вміли здійснювати дослідження, фіксувати, у т.ч. - на фотоплівку, знайдені предмети.

Для красзнавця важливо володіти:

1. Методом аналізу карт і планів населених пунктів, щоб бачити специфіку забудови, побуту людей.
2. Методом спостереження вивчати планування села, садиби (житла, сараю, інших господарських приміщень), благоустрій садиби, особливості житлового будинку (тип, планування кімнат, інтер'єр, архітектурно-художній вигляд), конструкції будинку (фундамент, стіни, дах, підлога), інженерне обладнання (водозабезпечення, каналізація, опалення, вентиляція, газозабезпечення), характеристику бань, саун, озелененої ділянки (сад, виноградник, квітник) і т.п. У такий же спосіб вивчається громадський центр, промислові зони, об'єкти для відпочинку, заклади освіти, культури, медицини, культові споруди, облаштування криниць.
3. Методом опитування вивчати сімейні звичаї, традиції, обряди, свята села, фольклорне багатство - топоніми, пісні, колядки, щедрівки, гаївки, легенди, перекази. Дуже важливо ще до зустрічі з цікавою людиною визначити мету, дослідницькі завдання, які допоможе вирішити збір спогадів, теоретично досягнути предмет бесіди. Важливо правильно вибрати респондента, а ще краще - кількох опитуваних, аби була змога порівняти результати, отримати якнайповнішу відповідь на запитання. З цією метою складається запитальник - перелік основних питань, на які дослідник хотів би отримати відповідь. Бесіду бажано вести групою два-три учні - один розпитує, інший записує. За згодою респондента можна вести аудіо-, відеозапис, фотографування. Розповідь не слід переривати, делікатно і зацікавлено підтримувати. Наприкінці обов'язково уточнити дати, прізвища, назви. Завершити оформлення тексту. Ознайомити з ним інформатора, у разі необхідності внести уточнення, зміни, доповнення. Остаточний варіант спогадів з датою, місцем запису підписує автор спогадів. А його підпис засвідчує своїм підписом і печаткою сільський чи міський голова або директор школи чи інша посадова особа, що знає респондента. Наприкінці наводяться дані про того, хто зробив запис спогадів.
4. Учні мають володіти методом відбору предметів матеріальної культури, їх обробки і фіксації. Речові матеріали підлягають відповідній обробці і фіксуванню (очистка, реставрація, опис, збереження, транспортування). „Польовий опис матеріалів експедиції" фіксує назву предмета, історію створення, прізвище власника, ступінь збереженості, звідки надійшов. Виправлення в книзі не допускаються. Головним документом експедиції є „Польовий щоденник" - загальний зошит з пронумерованими сторінками. Записи ведуться на правій частині сторінки, на лівій робляться замальовки, примітки. Записи рекомендується вести олівцем. Кожен день занотовується на новій сторінці, фіксуються події дня, висновки про позитивне й недоліки, записуються пропозиції, побажання, які зможе врахувати наступна експедиція.

Слід дбати про охорону життя і здоров'я учасників експедиції. А для цього: наперед інформувати сільраду, міліцію про місця дислокації, щоб убезпечитись від випадковостей; визначити, хто буде надавати невідкладну медичну допомогу, використовуючи зібрану аптечку; купання проводити в спеціальних місцях, за їх ходом має спостерігати визначений рятувальник, керівник чи заступник; при приготуванні їжі дотримуватися санітарно-гігієнічних вимог: кухар має пройти спецмедогляд, воду слід брати в загальноприйнятих місцях, продукти мають бути свіжими, використовувати гриби забороняється; під час руху треба дотримуватися дистанції, мати надійне взуття, допомагати один одному; на території наметового містечка дотримуватися абсолютної чистоти, відходи викидати в спеціально викопану яму, яку потім слід засипати землею; вогнище розкладати на відстані 5-8 м від наметів з підвітряного боку, обкопати канавкою, а по закінченні відпочинку залити водою і закласти дерном; слідкувати, аби хто чого не забув; дотримуватися дисципліни, такту, поважати один одного. У ході основного етапу експедиції - польової роботи забезпечується досягнення її мети. А тому важливо організувати чітку роботу відповідно до розпорядку дня, коригувати дії на основі щоденного аналізу ходу експедиційного дослідження, забезпечити порядок, злагоженість і взаємодію, раціональну працю і відпочинок, облік зробленого.

2.4. Камеральна обробка зібраних матеріалів - завершальний етап експедиції

Вона включає такі види робіт:

1. Обробку записів власних спостережень, спогадів, замальовок, фото-, відеодокументів, підготовку доповіді чи реферата по визначеній керівником темі.
2. Вивчення археологічних знахідок, предметів матеріальної культури, складання паспорта, етикеток, опис колекцій, занесення їх до інвентарної книги.

3. Друкування фотографій, підготовка фонозаписів для прослуховування.

4. Участь у підготовці підсумкової конференції за результатами експедиції.

Звіт про підсумки експедиції може бути виконаний у такій формі:

1. Реферат чи доповідь по індивідуальній темі дослідження з додатками.

2. Запис та оформлення спогадів кількох інформаторів на одну чи різні теми.

3. Детальний опис предметів матеріальної культури по темі дослідження.

4. Підготовка власних варіантів запитальників, анкет, таблиць, схем.

5. Упорядкування зошита фіксації фото і відеокадрів, фонозаписів.

6. Створення колекції предметів матеріальної культури по темі з паспортами й етикетками на кожен.

7. Оформлення власного щоденника про побачене, почуте, зроблене в ході експедиції.

Так досягають систематизації, узагальнення результатів дослідження, їх оприлюднення й поширення, фіксації як джерела для використання в навчально-виховній роботі.

Підводячи підсумок, варто ще раз наголосити:

- експедиція - важлива форма краєзнавчих досліджень певного маршруту, території, одного чи кількох об'єктів групою учнів-краєзнавців;
- вона завершує цикл шкільних краєзнавчих занять, краєзнавчих досліджень, які проводять учасники краєзнавчого гуртка під керівництвом учителя, підсумовує, вивіряє на практиці, уточнює, доповнює їх;
- експедиція проводиться в три етапи, кожен з яких має свої специфічні особливості й алгоритм дій, порушення яких знижує її ефективність;
- експедиція повинна сприяти, водночас, зміцненню здоров'я дітей, їх змістовному відпочинку в канікулярний період, вивченню Історичних й природних пам'яток краю, формуванню любові до рідної землі, до своєї батьківщини, вихованню патріотів України;
- варто так завершувати експедиційне дослідження, щоби його результат спонукав до наступних пошуків, поглибленого вивчення краю.

4. Термінологічний словник

Історичне краєзнавство — це галузь історичної науки і загального краєзнавства, яка займається вивченням минулого того чи іншого краю;

Історико-регіональні дослідження - вивчення ученими, краєзнавцями історії конкретного регіону.

Етнос - група людей, зв'язаних єдністю походження, спільністю культури, мови. Вживається й синонім - етнічна спільність.

Експедиція – вивчення групою туристів з певною метою території, одного чи декількох об'єктів з використанням будь-яких засобів пересування.

Краєзнавство - наукове дослідження і науково-громадський рух, спрямовані на отримання комплексних знань, їх поширення з метою збереження історико-культурної спадщини, формування національної свідомості. Власне, краєзнавство визнається як галузь знань, комплексне дослідження певної території.

Край – місцевість, область, район, що має певні природні та кліматичні особливості; сторона.

Культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини.

Об'єкт культурної спадщини – визначне місце

Метод - спосіб дослідження, вивчення, навчання.

Музей – культурно-освітній та науково-дослідний заклад, призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Навчання - процес набуття знань, умінь і навичок.

Об'єкт дослідження - явище, предмет, особа, на яку спрямована наукова діяльність.

Пам'ятка – об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Предмет - те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове. З об'єкта виділяється та його частина, яка є предметом дослідження.

Принцип - основне, вихідне положення якої-небудь науки, теорії і практики дослідження, правило, покладене в основу діяльності. яке слід враховувати і якого необхідно дотримуватися.

Регіон – певна територіальна одиниця, що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.).

Суб'єкт - особа, група осіб, організація, що займається науково-краєзнавчою діяльністю.

Топонім – власне найменування географічного об'єкта.

Традиція (від лат. „традитіо” - передача) - явище матеріальної і духовної культури, соціального чи сімейного життя, яке свідомо передається від покоління до покоління.

Туризм – виїзд особи з місця постійного проживання в пізнавальних оздоровчих професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності у місці перебування.

Туристський похід – проходження групою туристів маршруту з метою виконання, спортивно-туристських нормативів, пізнання, змістовного відпочинку, виконання краєзнавчої та суспільно-корисної праці під час подорожі.

Шкільне краєзнавство – вивчення учнями під керівництвом учителя на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю.

5. Завдання для практичних робіт

Практична робота №1

Тема: Краєзнавство, основні поняття, класифікація краєзнавчої діяльності.

1. Дати визначення поняття «краєзнавство» за різними авторами.

Таблиця 1

Визначення поняття «краєзнавство» за різними авторами

№	Автор, рік	Визначення

2. Скласти таблицю класифікації туристсько-краєзнавчої діяльності.

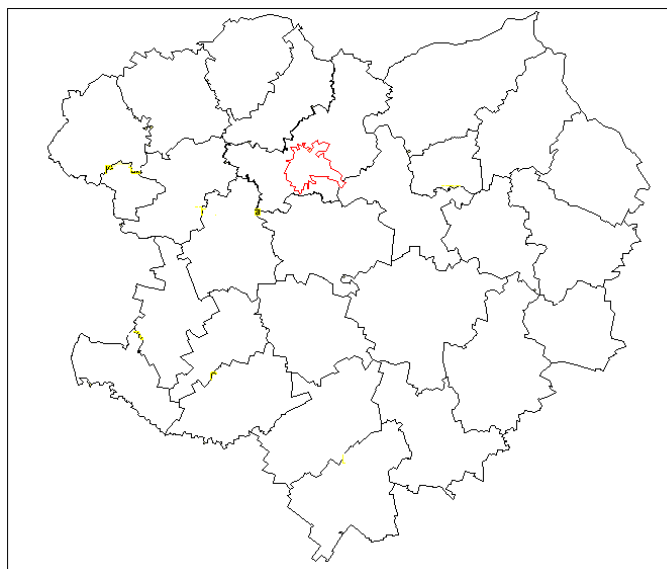
Таблиця 2

Класифікації туристсько-краєзнавчої діяльності.

За метою	За формою проведення	За напрямками краєзнавства	За тривалістю	За кількістю учасників	За інтенсивністю	За засобами пересування	За контингентом учасників

3. Нанесіть на контурну карту Харківської області наступні археологічні пам'ятки :

- Верхньосалтівський могильник;
- Мерчанські кургани;
- Циркунівське городище;
- Донецьке городище;
- Таранівське городище.

Практична робота № 2

Тема: Джерела краєзнавчих знань. Об'єкти краєзнавчих досліджень.

1. Скласти таблицю класифікації джерел краєзнавства.

Таблиця 1

Класифікація джерел краєзнавства		
№	Види джерел	Джерела
1.		
2.		
3.		

1. Заповнити таблицю класифікації об'єктів краєзнавчих досліджень.

Таблиця 2

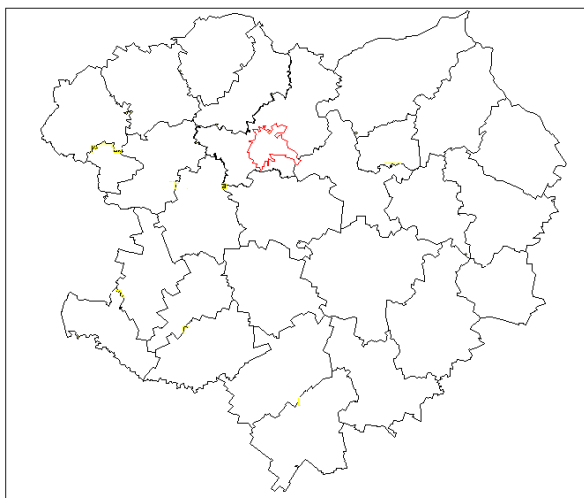
Класифікація об'єктів краєзнавчих досліджень		
№	Типи об'єктів	Об'єкти
1.	Адміністративно-політичні	
2.	Економічні (господарські)	
3.	Історичні	
4.	Освітні, культурно-мистецькі	
5.	Природні	

3. Нанесіть на контурну карту Харківської області наступні малі історичні міста :

- Чугуїв;
- Ізюм;
- Новосерпухів;
- Можеський острог;
- Білівська фортеця;

- Костянтинівград;
- Д'яків острог;
- Цареборисів.

Дайте сучасну назву зазначених населених пунктів.

Практична робота № 3

Тема: Об'єкти краєзнавчих досліджень. Сакральні споруди.

1. Скласти перелік православних храмів центральної частини Харкова за планом:

- назва храму;
- дата будівництва, рік освячення;
- як використовувався у радянський період;
- адреса.

2. Розробити туристсько-краєзнавчий екскурсійний маршрут за схемою:

- протяжність маршруту (км);
- час, необхідний для проходження маршруту (годин);
- місце початку маршруту;
- об'єкти на маршруті;
- кінцева зупинка маршруту;
- транспортні засоби на маршруті.

3. Позначити на картосхемі центральної частини Харкова лінію маршруту «Православні храми Харкова»

Практична робота № 4

Тема: Об'єкти краєзнавчих досліджень. Спортивні споруди.

2. Скласти перелік головних спортивних споруд міста Харкова за планом:

- назва поточної споруди;
- дата будівництва, реконструкції;
- призначення;
- адреса.

2. Розробити туристсько-краєзнавчий екскурсійний маршрут за схемою:

- протяжність маршруту (км);
- час, необхідний для проходження маршруту (годин);
- місце початку маршруту;
- об'єкти на маршруті;
- кінцева зупинка маршруту;
- транспортні засоби на маршруті.

3. Позначити на картосхемі міста Харкова лінію маршруту «Харків спортивний»

Практична робота № 5

Тема: Об'єкти краєзнавчих досліджень. Архітектурні споруди Харкова.

3. Скласти перелік найвідоміших будівель архітектора О. М. Бекетова у місті Харкові за планом:

- назва пам'ятки архітектури;
 - дата будівництва, реконструкції;
 - призначення;
 - адреса.
-
-
-
-
-

2. Дати конкретні приклади пам'яток архітектури Харкова з елементами стилю:

- барокко ;
- класицизм;
- псевдоготика;
- модерн;
- українське барокко;
- візантійський.

4. Позначити на картосхемі міста Харкова лінію маршруту „Архітектурні споруди О. М. Бекетова,,

6. Теми для самостійного опрацювання студентами

1. Топоніми Харківської області.
2. Релігія, народні звичаї та обряди Слобожанщини.
3. Культурна спадщина Харківського регіону.
4. Видатні постаті Харківщини.
5. Населення Харківської області (кількість населення та його динаміка, демографічна ситуація, міграції, статеві-вікова, етнологістична, релігійна структура населення, система розселення тощо).
6. Перші слобідські козацькі полки та їхня роль в історії Слобожанщини.

7. Археологічні пам'ятки Харківщини.
8. Історико-культурні пам'ятки – пам'ятники, меморіали, старовинні садиби.
9. Культурно-мистецькі заклади Харківщини – театри, музеї, бібліотеки.
10. Пам'ятки природи Харківщини. Природно-заповідний фонд області.
11. Діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька в історії краєзнавства.
12. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області в умовах переходу України до сталого розвитку.
13. Єврорегіон «Слобожанщина».
14. Туристсько-рекреаційні ресурси.

7. Питання для підсумкового модульного контролю

1. Сформулюйте предмет і завдання курсу „Практикум: Основи краєзнавчо-туристичної діяльності”.
2. „Слобожанщина”: дата першої згадки, адміністративні центри, відмінності.
3. Основні віхи адміністративно-територіального устрою Слобожанщини.
4. Організаційні форми краєзнавчого руху.
5. Національна спілка краєзнавців: мета, завдання, основні напрями діяльності.
6. Основні напрями шкільної краєзнавчої діяльності на сучасному етапі.
7. Роль учителя у створенні й організації діяльності шкільного краєзнавчого гуртка.
8. Періодизація краєзнавства: хронологічні рамки, назви періодів, основний зміст.
9. Основні етапи історії шкільного краєзнавчого руху.
10. Рух учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу „Моя земля - земля моїх батьків” : мета, завдання, напрями діяльності.
11. Діяльність учителя з організації участі школярів у Всеукраїнських туристсько-краєзнавчих експедиціях.
12. Історико-географічна експедиція „Історія міст і сіл України: мета, завдання, роль учителя в її організації.
13. Дайте визначення, вкажіть особливості учнівських туристсько-краєзнавчих походів, екскурсій, експедицій.
14. Охарактеризуйте підготовчий і польовий етапи краєзнавчої експедиції.
15. Дайте характеристику основних методів експедиційного дослідження.
16. Діяльність керівника учнівської краєзнавчої експедиції по забезпеченню охорони життя і здоров'я її учасників.
17. Камеральна обробка зібраних матеріалів - завершальний етап експедиції: види робіт, способи підведення підсумків.
18. Складіть запитальник для вивчення становища земляків-остарбайтерів, які в роки Другої світової війни були вивезені на роботи до Німеччини.
19. Мала академія наук України - зміст, форми і методи роботи.
20. Топоніми - цінне джерело історії населеного пункту.
21. Топоніміка-топоніми-топонімія - мікротопоніми: спільне і відмінне.
22. Вкажіть основні джерела вивчення топонімів і мікротопонімів.
23. Шкільний музей - як центр шкільного краєзнавства.
24. У чому відмінність між пам'яткознавством і пам'яткоохорономством?
25. Закон України „Про охорону культурної спадщини” (2000) про типи і види об'єктів культурної спадщини.
26. Діяльність учителя по залученню школярів до охорони пам'яток історії і культури.
27. Основні форми і методи використання пам'яток історії і культури в навчально-виховній роботі з учнями.
28. Методика підготовки і проведення екскурсії.
29. Використання шкільного музею в урочній та позаурочній навчально-виховній роботі.
30. Закон України «Про музеї і музейну справу в Україні (1995) про види музеїв та основні напрями музейної діяльності.

8. Список рекомендованої літератури

Основна

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України /Д.І. Багалій, В.В. Кравченко. – Х.: Дельта, 1993 – 255 с.

2. Гильборг Р.Г. География родного края. Харьковская область: Учебн. пособие для учащихся сред.шк. / Р. Г. Гильборг – Х., 1999.
3. Голиков А.П., Харьковская область: Природа, население, хозяйство – 2-е изд., перераб. и доп. / Голиков А.П., Сидоренко А.Л. – Х.: Бизнес-информ 1997. – 288 с.
4. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности: Учебное пособие / В.Г. Гуляев – М.: Нолидж – 1996. – 312 с.
5. Екологічний атлас Харківської області / Є.Л. Макаровський, О.В. Соловйов, О. В. Климов та ін. – Х; МОНОАП – Майдан, 2001. – 80 с.
6. Зайцев Б.П. Історія рідного краю (Харківщинознавство). І частина: Навчальний посібник / Б.П. Зайцев, В.В. Скирда, В.В. Воропаєв, О.С. Марченко, І.М. Скирда – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2001. – 88 с.
7. Закон України “Про туризм” № 324/95 – ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст. 242.
8. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм”” № 1282-IV від 18.11.2003. / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 13, ст. 180.
9. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” № 1264-12 / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546.
10. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2456-12./ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст. 502.
11. Жемеров О.О. Фізична географія Харківської області: Навч. Посібник / Жемеров О.О. Мачача І.Н., Лекарьова І.Ю., Космачева В.Г. – Х.: ХДУ, 1993. – 96 с.
12. Корнєєв В. В. Методика вивчення курсу «Рідний край»: Посібник для вчителя/ В. В. Корнєєв – К.: «Абетка – Нова», 2002.
13. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм: Навчальний посібник / М. П. Крачило. – К.: Вища школа, 1994. – 194 с.
14. Крачило Н.П. Основы туризмовеждения / Н.П. Крачило - К.: Вища школа, 1980. – 117 с.
15. Лейбфрейд А.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. / А.Ю. Лейбфрейд, Ю.Ю. Полякова. – Х.: Фолио, 1998. – 335с.
16. Парфіненко А.Ю. Туристичне краєзнавство: Навч. посібник / А.Ю. Парфіненко. – Х. : Бурун-книга, 2009. – 298 с.
17. Покроєва Л.Д., Харківщинознавство: навч. посібник для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. / Покроєва Л.Д., Луначек В.Е.– Х.: Гімназія, 2004. – 432с.
18. Проект Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 р. Відомості Харківської обласної адміністрації. Режим доступу: www-rada.univer.kharkov.ua/files/strategy.
19. Прокопенко І.Ф. Харків - моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / – 2-е вид., випр. і доп. Іван Федорович Прокопенко. – Х.: ОВС, 2003. – 544 с.
20. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. / П.Т. Тронько – Київ, Рідний край, 1994. – 107 с.
21. Тронько П.Т. Розвиток історичного краєзнавства в Україні: досвід, проблеми, перспективи / П.Т. Тронько // Історичне краєзнавство в СРСР: питання теорії і практики. – К.: Наукова думка, 1991. – 150 с.
22. Туризм в Україні. Словарь-справочник/ [Авторы-составители В.О. Соловьев, Л.Д. Божко, М.Н. Поколюдная] – Х.: Мачулин, 2008. – 224с.
23. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: Монографія / [За ред. проф.. В.В. Александрова]. – Х.: ХНУ імені Каразіна, 2010. – 268 с.

Допоміжна

1. Бородулин В.Г. Харьковщина туристская. Путеводитель / В. Г. Бородулин, А. И. Лурье, Н. Н. Саппа – Х., 1988.
2. Голиков А.П., Благоев В.П. Харьковская область: Эконом.-геогр. характеристика / Экон. география. - К., 1980.
3. Зеленин С.М. Туристскими тропами по Харьковщине: Путеводитель / С.М. Зеленин, М.М. Бондарович. – Харьков, “Прапор”, 1967. – 135 с.
4. Зорин И.В. Энциклопедия туризма / И.В. Зорин, А.А. Квартальнов. – М., 2000. – 230 с.
5. Изюмский шлях: маршрутами истории. Путеводитель / Авт. текста В. Нуштаев, В. Дедов. – Х.;

Золотыестраницы, 2009. – 104 с.

6. Историческое краеведение. (Основные источники изучения истории родного края). Пособие для студентов педвузов. М., “Просвещение”, 1969. – 319 с.
7. История городов и сел Украинской ССР: Харьковская область / Н.А. Сероштан, А.И. Бурик, Н.А. Воеводин и др. – К.: УСЗ, 1976. – 159 с.
8. Квартальнов В.А. Туризм: учебник / В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 320 с.
9. Кеворкян К.Е. 100 знаменитых харьковчан / К.Е. Кеворкян – Х.: Фактор, 2004. – 386 с.
10. Методика позакласної роботи з географії: Посібник для вчителя / [П.А. Бурдейний, В.П. Корнєєв, Г.М. Машура та ін.]: під ред. М.П. Откаленка – К.: “Радянська школа”, 1974. – 190 с.

Електронні ресурси

1. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua>.
2. Офіційний сайт Головного управління статистики Харківської області – Режим доступу: <http://ukrstat.kharkov.ukrtel.net>.
3. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції в Харківській області. Режим доступу: <http://ecoinsp.kharkov.ua>

9. Вимоги до оцінювання навчальних досягнень студентів

Розподіл балів, які отримують студенти

№ з/п	Форма роботи	Кількість балів
1	Практична робота № 1	15
2	Практична робота № 2	15
3	Практична робота № 3	15
4	Практична робота № 4	15
5	Підсумковий семестровий контроль (залік)	40
	Разом	100

Умови допуску студента до підсумкового семестрового контролю:

- Відвідування лекційних занять;
- виконання всіх практичних робіт;

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	ОцінкаECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80-89	B	добре	
70-79	C		
60-69	D	задовільно	
50-59	E		
1-49	FX	незадовільно	не зараховано

Список використаних джерел

1. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности: Учебное пособие/ В.Г. Гуляев – М.: Нолидж – 1996. – 312 с.
2. Закон України “Про туризм” № 324/95 – ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст. 242.
3. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм”” № 1282-IV від 18.11.2003. / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 13, ст. 180.
4. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” № 1264-12 / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546.
5. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2456-12./ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст. 502.
6. Корнєєв В. В. Методика вивчення курсу «Рідний край»: Посібник для вчителя/ В. В. Корнєєв – К.: «Абетка – Нова», 2002.
7. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм: Навчальний посібник / М. П. Крачило. – К.: Вища школа, 1994. – 194 с.
8. Парфіненко А.Ю. Туристичне краєзнавство: Навч. посібник / А.Ю. Парфіненко. – Х. : Бурун-книга, 2009. – 298 с.
9. Проект Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 р. Відомості Харківської обласної адміністрації. Режим доступу: www-rada.univer.kharkov.ua/files/strategy.
10. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. / П.Т. Тронько – Київ, Рідний край, 1994. – 107 с.
11. Туризм в Украине. Словарь-справочник/ [Авторы-составители В.О. Соловьев, Л.Д. Божко, М.Н. Поколотная] – Х.: Мачулин, 2008. – 224с.
12. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: Монографія / [За ред. проф.. В.В. Александрова]. – Х.: ХНУ імені Каразіна, 2010. – 268 с.